

УДК 340

**ІДЕЇ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В
ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І
ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ-ПОЧАТОК ХХ ст.)**

Тараненко М. Г.

к.і.н., доцент

кафедри публічного права

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Тараненко М. М.

к.ю.н., старший викладач

кафедри публічного права

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

У статті розглядаються проблеми виникнення наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. українських політичних партій та організацій, їх програмні положення щодо відродження та майбутнього устрою Української держави.

В статье рассматриваются проблемы создания в конце ХІХ – в начале ХХ столетий украинских политических партий и организаций, их программные положения по вопросам возрождения и будущего устройства Украинского государства.

The article describes the final - the political stage national revival of Ukraine ХІХ- early ХХ centuries. The authors analyze the process of emergence and development of the Ukrainian lands that were part of the Russian and Austro-Hungarian empires, political organizations and parties in their policy documents define his attitude to the problem of national self-Ukraine. As witnessed analysis, most newly formed Ukrainian political branches, both in Galicia (Ukrainian Social Democratic Party (USDP), Ukrainian National Democratic Party (UNDP) and the Dnieper ("Brotherhood tarasivtsi") Revolutionary Ukrainian Party (RUP) , Ukrainian socialist Party (USP), Ukrainian National Party (UNP), among its priorities competition saw independent Ukrainian state.

Ключові слова: автономія, конституція, монархія, незалежність, програми, політичні партії, республіка, самостійність, федерація.

У другій половині ХІХ ст., незважаючи на жорстоке пере-слідувannya російським царизмом національно-патріотичного руху, його фактичний розкол, в Україні все ж збереглися здорові патріотичні сили, які згодом зуміли розбудити і підняти на боротьбу переважно консервативне, промосковськи налаштоване тогочасне українське суспільство.

В 80-90-х роках провідну роль у боротьбі за українську державницьку ідею відіграють представники нової генерації, виховані на ідеології безкомпромісного українського націоналізму, які вже не задовольнялися культурницькою діяльністю, а прагнули здобути для України всю повноту національних та політичних прав. Вони йшли поруч з російським визвольним рухом, але своїм шляхом, у рамках власних національних політичних організацій. Ці новостворені об'єднання та партії спромоглися закласти міцне та надійне підґрунтя для подальшої практичної боротьби національно-патріотичних сил за створення суверенної Української держави.

Першою такою українською політичною організацією, що стояла на засадах повної самостійності України, було «Братство тарасівців» — нелегальна студентська організація, створена в Полтаві в 1891 р. Її учасники дали клятву на могилі Т. Шевченка всіма засобами поширювати серед українців безсмертні ідеї Великого Кобзаря. Засновниками цього патріотичного українського об'єднання були Л. Липа, М. Міхновський та В. Шемет, а його активними членами — відомі письменники та науковці М. Коцюбинський, Б. Грінченко, В. Самійленко, М. Вороний, М. Кононенко, В. Боровик, Є. Тимченко, В. Боржковський та ін. За словами І. Липи, «святая святых для тарасівців була самостійна Україна, іншої України ніхто з тарасівців собі не уявляв» [6, с. 207].

У містечку Глинську поблизу Ромен, де працювали студенти, влітку 1891 р., була складена програма товариства. У ній містилися такі пункти:

- «Самостійна суверенна Україна; соборна й неподільна, від Сяну по Кубань, від Карпатів по Кавказ, вільна між вільними, рівна між рівними, без пана і хама, в будучому без класової боротьби;
- федеративна в середині: цебто федерація Лівобережної, Правобережної, Степової України, Кубані й Галичини;
- гетьман, як президент, і сейм;
- мета державна — передусім і над усе удержавлення поверхні і надр землі, грубого промислу й гуртового гендлю, трудова повинність, загальна державна асекурація, загальна безплатна й обов'язкова школа, свобода віри, відокремлення церкви від держави, національна армія;
- боротьба з імперіалізмом, боротьба зі свавільними утисками;
- Україна для українців, себто, що визнають себе українцями;
- культура нації і своя наука, своя краса, свій розум, своя правда, своя воля, свій бог; не. ми будемо, коли Україні волі й долі не здобудемо» [4, с. 424].

Наведені вище пункти програми «Братства тарасівців» свідчать про її самостійницьку державну спрямованість. Вибороти українську державність тарасівці розраховували за умов федералізації Австро-Угорщини і Росії та надання українцям рівних конституційних прав з іншими народами вказаних імперій [12, с. 263].

Програму товариства суттєво доповнює й інший документ, підготовлений І.Липою — «Декларація віри молодих українців», опублікований в 1893 р. у львівській газеті «Правда». Пройнята наступальним націоналізмом, «Декларація» піддавала різкій критиці українофілів за їхню інтелектуальну залежність від російської культури. Автори цього документа заявляли про свій намір стати дійсно українською інтелігенцією. Політичним кредо «тарасівців» було: визнання Російської імперії окупантом України, який знищив усі політичні й культурні надбання українців, продовжує поневолювати їх, важливість політичного моменту в роботі серед народних мас, усвідомлення того, що справедливе розв'язання соціальних питань можливе лише за умови досягнення повної незалежності Української держави [9, с. 19-25]. Ці політичні вимоги були кардинально протилежними соціалістичним настроям і гаслам, що домінували тоді серед молодого української інтелігенції.

Ідеї «Братства» знайшли активну підтримку серед українського студентства. Майже в кожній студентській громаді були створені й активно діяли осередки «тарасівців». Вони намагалися втілити в життя свої програмові положення передовсім засобами пропаганди, використовуючи з цієї метою відповідного змісту літературні твори, публіцистичні статті, що друкувалися в галицькій пресі українською мовою, а потім нелегально доставлялися на Наддніпрянщину.

У 1893 р. «тарасівці» на своєму нелегальному з'їзді в Києві під головуванням одного з найактивніших членів товариства, студента юридичного факультету Харківського університету Миколи Міхновського ухвалили рішення про перехід від організаційно-виховної роботи до політичних акцій. Проте до політичної роботи справа не дійшла. У квітні 1893 р. поліція довідалася, що члени Харківської молоді громади одержали з-за кордону заборонену літературу. Агенти царської охоранки зробили обшук і заарештували близько 20 осіб, серед яких були відомі члени «братства» І. Липа, М. Базькевич, М. Яценко та ін. В інших місцях замість ув'язнення «тарасівців» висилали до сіл. Характерно, що заарештованих звинувачували в «українофільській пропаганді». Про існування таємного товариства поліція так і не довідалася. - Після розгрому «Братства тарасівців» частина його членів відійшла від самостійницьких ідеалів, ставши автономістами-федералістами (Б. Грінченко, М. Вороний, О. і В.Чехівські та ін.). Решта ж, як і раніше, залишилася на самостійницьких позиціях. Зокрема, студент Київського університету, активний член «братства» В. Шемет, висланий в Лубни, зумів організувати там серед місцевої молоді гурток «Молода громада», що стояв на ідейній платформі «тарасівців» [11, с. 175].

Водночас слід зазначити, що у своїй більшості тогочасне українське суспільство не поділяло ідеї самостійної України, яка пропагувалася «Братством тарасівців». Проти братчиків виступало як старе культурницьке, так і молоде соціалістичне українство.

«Братство» переконливо довело, що, незважаючи на загальноросійські впливи в Україні і надмірне захоплення частини інтелігенції культурництвом, в українському суспільстві поступово відроджувались і набирали сили державницько-самостійні настрої, що виступили як альтернатива автономістично-федералістичним поглядам. Вперше проголошена самостійницька перспектива підготувала сприятливий ґрунт для поширення цієї ідеї. Вона втілювалася й розвинулася пізніше в теорії і практиці різних національних партій та груп, що дотримувалися чіткої державницько-самостійницької орієнтації.

Під впливом «Братства тарасівців» 29 січня (11 лютого) 1900 р. в Харкові група студентської молоді на «Раді чотирьох» проголосила заснування Ре-волюційної української

партії (РУП). Біля її витоків стояли студенти Харківського університету Дмитро Антонович, Боніфат Камінський, Левко Мацієвич, Михайло Русов, відомі в українському патріотичному русі завдяки своїм батькам, колишнім українофілам.

Керівництво РУП під безпосереднім впливом національного відродження центрально- та південно-європейських народів спочатку схилялося до розробки ідеї державного самовизначення України в історико-юридичному плані. За пропозицією Д. Антоновича відомий харківський адвокат-самостійник М. Міхновський виробив своєрідну програму дій партії. Влітку 1900 р. вона була надрукована у Львові під назвою «Самостійна Україна» і таємно поширена на українських землях, що перебували у складі Російської імперії.

В «Самостійній Україні» М. Міхновський, спираючись на тисячолітню традицію української державності, обґрунтував «історичні права» України на самостійне існування й сформулював найближчу вимогу на шляху до цього — «повернення нам прав, визначених Переяславською конституцією 1654 року з розширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії» [5, с. 18]. У державній самостійності України автор вбачав «головну умову існування нації», запоруку «усестороннього розвитку духовного і досягнення найліпшого матеріального гаразду», «національний ідеал у сфері міжнародних відносин» [5, с. 4]. Він наголошував що «третья українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і нещадної. Вона вірить у свої національні сили, і вона виповнить свій обов'язок. Вона випикує на своєму прапорі сі слова: «Одна єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів по Кавказ» [10, с. 341].

Наприкінці «Самостійної України» М. Міхновський декларує готовність вирішити дану проблему за будь-яку ціну. Він наголошує: «...Ми візьмемо силою те, що нам належить по праву, але віднято в нас теж силою... Хто на цілій Україні не за нас, той проти нас. Україна для українців» [10, с. 342].

Брошура М. Міхновського дістала схвальну оцінку в середовищі нової генерації української інтелігенції. «Від часу, коли появились уперше рукописні поеми Шевченка, розсипавшись по Україні, вогнем запалювали серця для движення поневолюваного народу на політичну та суспільну волю, від того часу аж по нинішній день не було серед української спільності в Росії нічого, щоб цю ідею незалежної України подало так рішуче, ясно і гаряче, як ця брошурка», — зазначав у рецензії на «Самостійну Україну» відомий український історик С. Томашівський [11, с. 177]. На початку свого існування більшість членів РУП схвально сприймала гасло самостійної України, але дальша ідейна еволюція партії привела до появи децю інших поглядів щодо цього важливого програмного положення.

З аналогічних позицій боротьби за повну державну незалежність України виступало також керівництво Української соціалістичної партії (Б. Ярошевський, М. Меленевський та ін.), створеної майже одночасно з РУП. Улітку 1900 р. УСР в одній з підпільних друкарень Наддніпрянщини (ймовірно — в Києві) випустила «Нарис української партії соціалістичної», передрукований у Галичині двотижневиком «Воля». Автори нарису виходили з того, що, оскільки гніт в Україні «є трикратний — економічний, політичний та національний, так само і наше визволення мусить бути повне» [11, с. 177].

Кінцевою метою партії проголошувалася «демократична українська республіка» із суспільною власністю на засоби виробництва і «повною рівноправністю національною з поглишенням нації кожній свободи увійти в склад республіки». Як і М. Міхновський, діячі Української соціалістичної партії не розраховували на мирну реалізацію програмних вимог в умовах самодержавної Росії, проте, на відміну від нього, поклали надію на «братерський союз» із соціалістичними партіями Польщі та Росії в боротьбі з самодержавством за самостійну Україну [4, с. 452].

Саме ці сподівання викликали критичну реакцію з боку найстарішої української соціал-демократичної організації — групи І. Стешенка та Лесі Українки, яка в 1901 р. опублікувала у Львові «Оцінку «Нарису програми української партії соціалістичної». Автори брошури, зокрема, добре знаючи про централістські й великодержавно-шовіністичні погляди російських і польських соціал-демократів у національному питанні, висловлювали великий сумнів щодо можливості вільного створення незалежної Української держави після повалення самодержавства [8, с. 181].

З позицій повної державної самостійності України виступала також створена в 1901-1902 рр. під керівництвом М. Міхновського та О. Макаренка Українська народна партія (УНП). «...Поки ще не пізно, — вказувалося в програмній заяві УНП, — поки ще московські організації слабкі і нечисленні, поки ще вони всю увагу покладають на здобуття своєї політичної волі з-під п'яти самодержавства, а польські організації вибираються з-під національного утиску, ми мусимо утворити свої організації для боротьби за свої права. Тільки національно-українська робітничка організація може врятувати Україну від неволи, що

вже насу-нулася і страшить смертю. ... Усі сили, усю працю, усі жертви віддамо виключно за самостійну Україну» [4, с. 453].

У статті «Робітнича справа в програмі Української народної партії», опублікованій в 1902 р. в Чернівцях, зазначалося, що УНП «хоче zorganizувати, приготувати частину українського народу, що стогне під неволею московською у Росії, до здійснення великого національного ідеалу, єдиної нероздільної самостійної демократичної України освічених робочих мас, до заснування тієї великої держави національної, в яку увійдуть усі частини українського народу» [11, с. 178]. В програмі партії в цьому зв'язку наголошувалось, що самостійна Україна буде республікою вільних людей, свободних від гніту і експлуатації, республікою людей свободної праці [10, с. 346-348]. Головний програмний документ мав назву «10 заповідей».

Таким чином, головною метою діяльності УНП було проголошення самостійної демократичної республіки, а гасло «Україна для українців» означало, що український народ має право бути володарем і господарем на своїй землі.

Проте в процесі подальшого організаційного оформлення і своєї діяльності новостворені українські політичні партії починають поступово відходити від проголошених раніше радикальних патріотичних гасел і трансформуються у партії соціал-демократичного спрямування. Зокрема, з часом з'ясувалося, що керівництво РУП у своїх ідейних переконаннях усе ж віддає перевагу марксистському соціалізмові, а гасло самостійності України вважає другорядним політичним завданням. Наприкінці 1902 р. програмні документи партії були скоректовані. Зокрема, у друкованому теоретичному органі РУП місячнику «Гасло» зазначалося, що кінцева мета боротьби «полягає в ідеалі самостійної Української Республіки робочих мас з успішним засобом продукції, націоналізацією землі і диктатурою пролетаріату...» [4, с. 451].

На початку 1903 р. керівництво РУП офіційно відмовилося від своєї першої програми — «Самостійної України» М. Міхновського, пославшись на «брак соціалістичного світогляду» в обґрунтуванні нею ідеї державної незалежності України. Київська Вільна громада РУП запропонувала свій власний нарис нової програми партії, в якому одним з першочергових завдань було виборення не повної самостійності України, а лише її національно-територіальної автономії [3, с. 649]. У квітневому випуску «Гасла» було надруковано розроблений М. Поршем «Нарис програми Революційної української партії», який з деякими змінами в грудні 1905 р. був затверджений як нова програма партії її на другому з'їзді. У ній, зокрема, наголошувалося на необхідності повної автономії України у внутрішніх справах із забезпеченням рівноправності населяючих її національностей. Крім того, підкреслювалося, що в інтересах класової боротьби пролетаріату України й інших частин Російської держави автономія України на даному етапі важливіше за її самостійність, яка є «ідеалом», тобто справою далекого майбутнього [11, с. 179].

Як цілком слушно зауважив американський історик Т. Гунчак, закінчився перший період змагань Революційної української партії — період роздоріжжя і шукання шляхів — і почався другий — період безпосередньої злуки з Українською соціал-демократичною робітничою партією [2, с.38].

Дійсно, ще в січні 1904 р. Центральний комітет РУП видав заяву, в якій підтвердив, що партія остаточно перейшла на соціал-демократичні позиції. У 1905 р. основна частина РУП утворила Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), яка в політичній сфері обмежувалася лише гаслами автономії України. Її очолили Д. Антонович, В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш, котрі намагалися зберегти рівновагу між національними та соціалістичними пріоритетами, досить суперечливо поєднуючи націоналізм із марксизмом. Вони, зокрема, вважали, цю партія має бути виключно національною, складатися виключно з українців [4, с.454], що аж ніяк не узгоджувалося з відомим марксистським гаслом «Пролетарі всіх країн, єдналися!»

Як бачимо, напружена ідейна боротьба та пов'язані з нею розколи в РУП наочно засвідчили ціннісні орієнтири представників українського ліворадикального руху, що намагався поєднати в собі як націоналістичні, так і соціалістичні тенденції. Деякі його репрезентанти, як М. Міхновський, рішуче виступали за домінують національних цінностей (які все більше усвідомлювалися як національно-державницькі), не відмовляючись при цьому від соціалістичного ідеалу. Їхні опоненти, такі, як М. Меленевський, навпаки, віддавали перевагу соціал-демократичним гаслам, вважаючи вирішення національного питання вторинним після розв'язання першочергових соціально-економічних проблем. Треті, а таких серед українських соціал-демократів була більшість, прагнули органічно поєднати національні й соціальні цінності. Останнє, безсумнівно, було привабливим для багатьох, але саме такий підхід стримував розробку чіткої концепції та вибір конкретної стратегії політичної діяльності, яких так бракувало керівництву УСДРП під час революції 1905—1907 рр.

Зазначимо, що поряд із національними партіями соціалістичного спрямування в Україні поступово починає розвиватися й ліберально-демократичний рух. Проте, на відміну від радикалів, ліберали починають оформлятися у свої політичні організації дещо пізніше — практично напередодні першої Російської буржуазно-демократичної революції.

Так, у середині 1904 р. з ініціативи молодих членів українських громад було створено Українську демократичну партію (УДП) на чолі з поміркованими громадівськими діячами О. Лотоцьким і Є. Чикаленком. В програмі УДП, схваленій на партійному з'їзді в березні 1905 р., питання державності України визначалося так: «маючи на увазі шкоду від централізаційної системи, ми визнаємо, що державний лад у Росії повинен бути збудований на принципах найширшої національної і місцевої автономії. А через те oprіч загальнодержавного парламенту ми вимагаємо для території заселеної українським народом, автономії, заснованої на особливим органічним статуті, виробленім будучим українським сеймом ... і запорученим основними загальнодержавними законами» [9, с. 140].

Але, навіть не сформувавшись організаційно, УДП почала розпадатись. З її лав вийшла більш радикальна течія на чолі з Б. Грінченком, С. Єфремовим та ін. Саме вони у 1904 р. заснували Українську радикальну партію (УРП), метою якої було досягнення Україною повної політичної самостійності. В платформі партії вказувалося: «Партія певна, що здійснити всі соціальні ідеали можна буде тільки при повній політичній самостійності українського народу і необмеженому праві його рішати самому у всіх справах, які його торкаються. Вибороти таке становище для нашого народу буде нашою метою» [8, с. 139]. Отже, УРП задекларувала себе в якості партії самостійницької, державницької, але декілька місяців існування не дали їй змоги досягти своєї мети.

Враховуючи, що УДП та УРП були нечисленні за своїм складом та займали по-слідовно ліберально-демократичні позиції, обстоюючи ідею встановлення в Російській імперії конституційної монархії, в 1905 р. вони злилися в Українську демократично-радикальну партію (УДРП), яка відстоювала ідею автономії України у складі Росії [2, с. 42].

Дещо інша політична ситуація наприкінці XIX ст. склалася в західноукраїнських землях. Тут були створені сприятливі умови для консолідації та організаційного оформлення політичних партій, що мали прийти на зміну недостатньо згуртованим народовцям і москвофілам. В порівнянні з нечисленими радикально спрямованими підпільними українськими партіями Східної України галицькі політичні організації розвивалися цілком легально й, намагаючись отримати якомога більше прихильників, у своїх програмах були переважно поміркованими. Інша відмінність між політичними партіями Східної та Західної України коринилася в різних підходах до вирішення національного питання. В той час як перші усіма засобами намагалися якось пов'язати його з соціально-економічними проблемами, другі, навіть найбільш соціалістично спрямовані, однозначно наголошували на своїй беззастережній відданості єдиному українському народові, вимагали повної рівності з поляками і вбачали своєю кінцевою метою створення самостійної Української держави.

У жовтні 1890 р. в Галичині під впливом революційно-демократичних ідей М. Драгоманова ліве крило західноукраїнського національного руху оформлюється в Русько-Українську радикальну партію на чолі з Іваном Франком та Михайлом Павликом. Вона була фактично першою політичною партією на українських землях — як західних, так і східних. На організаційних зборах РУРП була ухвалена партійна програма, що ґрунтувалася на принципах наукового соціалізму. Ця партія стала першою українською партією європейського зразка — з програмою, масовим і фіксованим членством. Водночас це була перша в Європі селянська партія соціальної орієнтації [11, с.185].

У програмі-мінімум Русько-Української радикальної партії говорилося, що її найближчими завданнями є досягнення матеріального добробуту трудящих, усунення всякої експлуатації, проведення реформ, спрямованих на економічне піднесення краю. У програмі-максимум декларувалося прагнення радикалів до встановлення колективної організації праці й колективної власності на засоби виробництва еволюційним шляхом [9, с.9-10].

У національному питанні програма РУРП не ставила метою досягнення державної самостійності України, а пропонувала лише запровадження в Австро-Угорській імперії «правдивого автономізму, який би бачив силу монархії в якнайкращім культурнім і національнім розвої провінції і народностей, в задоволенні всіх їхніх жадань...». Партія визначила свої першочергові завдання в національних справах, зважаючи на те, «що розвій мас можливий тільки на національному ґрунті». Тому вона намагалася підносити «почуття національної самосвідомості, солідарності російсько-українського народу» [9, с. 12].

Проте в цілому національна частина програми Русько-Української радикальної партії була досить обмеженою. Тому вона піддавалася цілком справедливій критиці з боку «молодших» радикалів, які вважали себе справжніми і послідовними марксистами (Юліан Бачинський, В'ячеслав Будзиновський, Микола Ганкевич та ін.). Молодіжне крило РУРП

однозначно наголошувало, що багатонаціональна Австро-Угорська імперія не відповідає потребам свого населення. Ці потреби вимагають, щоб «кожна народність, під загрозою загибелі, була зорганізована в самостійний політичний організм і новожитну централістську державу» [9, с. 14]. Політичний розвиток Австрійської держави, на їхню думку, можливий лише за умови розвитку всіх націй. Тому вони вказували: «Ми як партія політична австрійська мусимо йти до перемини Австрії з держави одноцільно централістської, в державу федераційну, автономічних національних держав... яко руська партія політична, мусимо йти до самостійності політичної руської нації, до її державної організації». Далі вони наголошували, що «на основі законів, гарантуючих право розвою кожній нації, можемо не тільки правно домогатися права державного руської нації, але й мусимо се зробити, бо від сего залежить наше існування...». «Молодші» члени РУРП прагнули також поділу Австрійської держави на національні території, надання їм якнайповнішої - «автономії політичної, тобто вилучення їх з-під заряду парламенту австрійського і центрального міністерства» [9, с. 14-15]. Таким чином, «молодші» радикали прагнули організувати державу на національному принципі як автономію у складі Австрійської федерації, що мала здійснювати найвищу політичну владу.

В 1895 р. один із лідерів «молодших» радикалів Юліан Бачинський опублікував свою працю «Україна irredenta» («Україна уярмлена»), в якій виявив протиріччя, що заважають вільному розвитку українського народу, і дійшов висновку, що політична самостійність України є необхідним чинником її економічної та культурної розбудови, взагалі передумовою самої можливості її існування. Він, зокрема, стверджував, що в Росії конче необхідно вибороти конституцію, що вже тепер треба «малій, горстці свідомих вже українців будити серед української суспільності в Росії... думки про політичну самостійність України» [9, с. 30]. На думку Я. Грицака, саме у цій брошурі вперше в історії українського руху було висунуто і аргументовано постулат політичної самостійності України [1, с. 77].

Врахувавши критичні зауваження молодшої частини радикалів, з'їзд Русько-Української радикальної парти в 1895 р. докорінно «націоналізує» свою програму, проголошуючи, що в дальшій перспективі найповніше реалізувати соціалізм можна лише в межах незалежної української держави, а в близькій — в цілком автономній українській провінції Австрійської імперії [11, с. 187].

У 1896—1897 рр. між І. Франком і Лесею Українкою розгортається жвава полеміка щодо перспектив українського політичного руху. В «Молодій Україні» І. Франко писав, що «перша і головна основа розвою на-родного — усвідомлення і розбудження мас, праця над просвічуванням в кожному напрямі, отже, не тільки господарським і історично-національним, а поперед усього політичним і суспільним. Зробити з мас політичну силу (а темні маси такою силою не можуть бути) — ось що головна мета, яку поклала собі українсько-руська радикальна партія і до якої по змозі своїх сил іде всіма можливими шляхами» [9, с. 37].

Леся Українка на початку 1896 р. заснувала разом із І. Стешенком групу Української соціал-демократії, що прагнула утворення демократичної Української республіки [1, с. 88-89]. В 1899 р. частина радикально налаштованих членів РУРП вийшла з партії і після кількох невдалих спроб створила окрему Українську соціал-демократичну партію (УСДП). Лідерами УСДП були М. Ганкевич, С. Вітик, Ю. Бачинський та ін. Новостворена партія засновувалася як складова австрійської соціал-демократії. Вже на Брюнському конгресі соціал-демократичної партії Австрії (1899 р.) представник УСДП М. Ганкевич наголосив, що українські соціал-демократи вважають своїм найближчим завданням національне визволення мас, щоб возз'єднаний і вільний український народ міг увійти в сім'ю європейських народів як рівноправний її член [11, с. 188].

У програмній статті першого номеру органу УСДП «Воля», виданому у 1900 р., наголошувалося: «Щоби міжнародна єдність пролетаріату розвинулася вповні, треба, аби кожний нарід був паном у своїй хаті. Наша ціль: є вільна держава українського люду — Українська Республіка» [4, с. 435].

Однак теза про право націй на самовизначення була відсутня в програмі соціал-демократичної партії Австрії, а вище згаданий партійний конгрес поставив вимогу перебудови Австро-Угорщини на засадах територіальної та культурно-національної автономії. Необхідність збереження Австро-Угорської держави соціал-демократи мотивували загрозою Європі з боку Російської імперії. Брюнську національну програму СДПА з'їзд Української соціал-демократичної партії (1903 р.) визнав для себе обов'язковою.

Слід зазначити, що у виступах лідерів УСДП водночас наголошувалося історична необхідність побудови в перспективі незалежної соборної української держави, що, у свою чергу, зумовлювало потребу активізації виховання національної самосвідомості українських робітників. У зв'язку з цим виник конфлікт між УСДП та Польською соціал-демократичною партією Галичини і Сілезії (ППСД), керівники якої відмовлялися українським соціал-демократам

у праві вести пропагандистську роботу серед українських робітників у містах Східної Галичини, вважаючи міських робітників в основній масі поляками.

У 1907 р. конференція УСДП усупереч позиції польських соціал-демократів висунула вимогу поділу Галичини на українську та польську автономні частини, що за певних умов могло б стати першим кроком до створення української національної державності. Всередині партії значно посилювалося крило, очолюване В. Левинським, представники якого закликали ґрунтувати діяльність партії «на самостійності українського робітничого руху, на повній його автономії», а з 1909р. почали засновувати окремі від ППСД політичні організації міських робітників, унаслідок чого конфлікт з польськими соціал-демократами помітно загострився. Об'єктивною основою цього конфлікту була боротьба УСДП проти колонізації українських робітників, використання їх в інтересах боротьби за відбудову Польської держави «від моря до моря».

Варто підкреслити, що позиція УСДП з національного питання на початку ХХ ст. помітно впливала на позицію інших партій, зокрема Революційної української партії (РУП), яка виникла на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Подібних програмних засад дотримувалися й буковинські Національно-демократична партія (1907 р.) та Радикальна партія (1906 р.) З їх появою вимога самостійності України стала головним гаслом національного руху і на Буковині.

Певну роль у процесах становлення і розвитку політичних партій на західноукраїнських землях відіграли консолідаційні заходи, що здійснювалися раніше Народною Радою. Її керівництво, зокрема, вирішило розповсюдити свою програму, сподіваючись об'єднати для наступної співпраці як невдоволених радикалів, так і розчарованих угодовців. Кінцевою фазою цієї роботи стала нарада у Львові, що відбулася 20 грудня 1899 р., за участю понад 150 представників з усієї Галичини. Серед них були колишні народовці на чолі з Ю. Романчуком та група радикалів (В. Будзиновський, К. і Є. Левицькі, В. Охримович, І. Франко та ін.). В роботі наради брав участь і М. Грушевський. Її головним підсумком було офіційне створення нового політичного угруповання — «Національно-демократичного стороництва», або Української національно-демократичної партії (УНДП).

Склавши програму, що мала примирити і радикалів, і русофілів, націонал-демократи проголосили своєю головною метою національну соборність і незалежність України. В програмі УНДП, зокрема, говорилося: «Ми, галицькі русини, часть українсько-руського народу, що мав колись самостійність державну, відтак боровся віками за свої державно-політичні права, але ніколи не зрікся і не зрікається прав народу самостійного, заявляємо, що остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоби цілий українсько-руський народ здобув собі культурну, економічну, політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм» [9, с. 57]. Одним із першочергових завдань партії програма також убачала виховання почуття єдності з російськими українцями, з якими «йти разом до культурної спільності, підтримувати ті прагнення, які ведуть до перетворення Російської держави з абсолютної і централістської в державу конституційно-федералістичну, що спирається на автономію народностей» [9, с. 58].

Для задоволення національних потреб українців Галичини й Буковини націонал-демократи вимагали створення з українських частин цих регіонів однієї національної провінції з окремими адміністраціями та національним сеймом. Щодо українців Закарпаття націонал-демократи заявляли, що боротимуться, аби викликати між ними національний рух, «щоб заґріти їх до уживання і плекання рідної мови, до боротьби проти винародовлення та до культурної, економічної і політичної діяльності» [11, с. 190].

Аналіз програми УНДП переконливо свідчить, що її автори цікавилися не тільки галицькими питаннями, а й були здатні цілісно бачити головні українські проблеми.

Новостворена політична партія відразу привернула до себе увагу передової галицької інтелігенції, оскільки вона об'єднувала діячів, які користувалися заслуженим авторитетом на Галичині. Поміркована орієнтація партії, підтримка її такими народовськими організаціями, як «Просвіта», сприяли тому, що вона незабаром стає найвпливовішою політичною силою Західної України.

Інше крило народовського табору на чолі з О.Барвінським, Н.Вахнянином та галицьким митрополитом Сильвестром Сембратовичем, у 1896 р. заснувало Русько-український християнський союз – українську партію клерикального спрямування. Однак вона відіграла другорядну роль в порівнянні з УНДП. Адже національний рух наприкінці ХІХ ст., на думку Я.Грицака, стає переважно світським, і це приводить до зростання антицерковних настроїв, як серед його лідерів, так і серед охоплених ним галицьких селян [1, с. 78].

Неухильне зростання організаційної та політичної сили українофілів у Галичині спричинило поступове ослаблення впливу москвофілів. Сподіваючись загальмувати цей процес, молодше покоління москвофілів (В. Дудикевич, Д.Марков, М. Король, Ю.

Павенецький та ін.) проголосило в 1900 р. «новий курс», закликаючи до цілковитого ототожнення України з Росією. На противагу українським націонал-демократам вони заснували Російську національну партію, яка отримувала дотації від царського уряду. Новостворена партія користувалася також підтримкою польських аристократів.

Неухильне зростання національного руху в Галичині суттєво впливало на взаємини між східними та західними українцями. На думку О. Субтельного, саме східняки, такі як В. Антонович, О. Кониський, П. Куліш, а пізніше М. Драгоманов та М. Грушевський, першими дійшли висновку, що Галичина здатна стати надійною базою національного відродження України [7, с. 290].

Так поступово Галичина перетворилася на твердиню українського національного руху, який, безумовно, значною мірою впливав на розвиток політичних подій у Східній та Наддніпрянській Україні.

Отже, в процесі національного відродження наприкінці XIX - на початку XX століть, як в Наддніпрянській, так і в Західній Україні виникають політичні партії, переважна більшість з яких у своїх програмах ставлять за мету вибороти державну самостійність України, в той час як політичні партії ліберального спрямування обмежуються лише вимогою отримання нею національно-територіальної автономії.

Література

1. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. / Я. Грицак. – К.: «Гене́за», 1996. – 362 с.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. / Т. Гунчак. – К.: «Либідь», 1993. – 288 с.
3. Довідник з історії України (А-Я) / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста – 2-ге вид; доопр. і доповн. – К.: «Гене́за», 2001. – 1136 с.
4. Історія України. Новий довідник. – К.: ТОВ «Казка», 2012. – 736 с.
5. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський. - К. : [б.в.] ; Л. : Всеукраїнське політичне об'єднання Державна Самостійність України, 1991. - 22 с.
6. Сарбей Г.В. Національне відродження України. / Г. Сарбей. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
7. Субтельний О. Україна: історія. / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
8. Українська державність: історія і сучасність: Матеріали наукової конференції, січень 1993. – К.: ІСДО, 1993. – 408 с.
9. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Упорядники: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Мюнхен, «Сучасність», 1983. – 510 с.
10. Червінський В.І., Обушний М.І. Історія України: Джерельний опис. – К.: КВІЦ, 2012. – 832 с.
11. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. – К., Либідь, 1999. – 480 с.
12. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб / упоряд.: А.С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін.). – К.: Юрінком-Інтер, 2003. – 656 с.